

Majallah-e-Tahqiq
Research Journal of
the Faculty of Oriental Learning
Vol: 31, Sr.No.78, 2010, pp 355 - 364

مجله تحقیق
مجله کلیہ علوم شرقیہ
جلد ۳۱، جنوری۔ مارچ ۲۰۱۰ء، شمارہ ۷۸

نواب ولی محمد خاں لغاری دے بیت

ڈاکٹر نیلہ رحمن ☆

Abstract:

The Indus valley has been the centre of mysticism and scholarship. There emerged many mystic scholars and poets in the valley. Who got to lourels for their land. Nawab wali Mohammad khan laghari is one of them who composed verses on mysticism. The main focus of his poetry is monotheism (Wahdat-ul-Wajud). This great poet of Indus valley belong to the Qadri order of Sufies and contributed a lot to the literary tradition of his land. This article besides his verses, presents the study of his thoughts he employed in his study.

وادی سندھ سے بھاگ سولے ہن کہ مڈھوں ایس جوہ وچ صوفیاں، سادھاں،
سنتاں، بھگتاں اپنی سوچ، فکر تے خیال دے دیوے بال کے صدیاں رُشنایاں ایہناں ہستیاں
وچوں ہی اک ہستی فقیر نواب ولی محمد خاں لغاری قادری وی نیں جہاں شاہی وچ فقیری مسلک
اپنایا۔ آپ دے والد داناں نواب احمد خان بن نواب ولی لغاری (وزیر اعظم) سی، میر نور محمد
ٹالپور تے میر نصیر خاں ٹالپور دے عہد وچ ۱۲۵۲ھ بمطابق ۱۸۳۶ء نوں حیدر آباد شہر دے محلہ

☆ ایسوی ایٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، اورینٹل کالج، جامعہ پنجاب، لاہور

”نژدہ ولی محمد“ وچ پیدا ہوئے (۱)۔ تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاک و ہند (تیرہویں جلد) وچ آپ دے خاندان پچھوکر تے خاندانی روحانی پیشوا دی جانکاری کجھ انج درج اے:-

تالپوری عہد میں تین معروف علمی خاندان تھے آغا اسلمیل، نواب ولی محمد خاں لغاری بلوچ (حیدر آباد) اور مرزا خسرو بیگ۔ نواب ولی محمد خاں لغاری کا خاندان شروع سے ہی تالپوروں کا طرفدار تھا ”ہالانی“ کی فتح کے بعد میر فتح علی خاں نے اس کو وزارت کا منصب پیش کیا اور وہ سالہا سال اس منصب پر فائز رہا۔ ۱۸۳۲ء میں وفات پائی یہ مخدوم عزت اللہ ولد مخدوم عنایت اللہ شہید کا مرید اور امیری میں فقیر تھا، وہ اپنے دور کے بلند مرتبہ میں شمار ہوتا تھا“ (۲)

۱۲۵۹ھ/۱۸۴۳ء وچ جدوں انگریزاں نے سندھ تے حملہ کیا اودوں آپ دی عمر ست ورہے سی کہ آپ دے والد آپ نوں تے دوجے بھرا بخش علی خاں نوں میر شیر محمد خاں تالپور دے نال پنجاب لے کے آگئے تے ۱۸۴۷ء وچ دوبارہ ”تعلقہ سکرٹڈ“ وچ اپنی جاگیر ”مرزاں پور“ وچ جا بے۔ (۳)

”مرزا پور“ آن گروں آپ دی تعلیم تے تربیت سیوہن شہر دے میاں غلام محمد اتے میاں محمد صادق نوں سوئی گئی جہاں توں آپ نے فارسی تے عربی پڑھی تے والد دے حکم تے جھوک عرف میراں پور دے سجادہ نشین صوفی ابراہیم شاہ قادری دے ہتھ تے بیعت کیتی (۴)۔ جوانی ویلے شاعری دا شوق ہويا۔ موسیقی دے جانوسن آپ ستار و جان دے، آپ نے سندھی، سرائیکی، فارسی تے اردو وچ شاعری کیتی (۵)۔ درویشی مزاج سی تے فقیری نصیباں وچ، شاعری صوفیانہ رنگ وچ رنگی ہوئی اے۔ آپ نے کافی، شبد، بیت تے دوہڑے لکھے (۶)۔ نواب ولی محمد خاں لغاری اک کامیاب سپہ سالار، سفیر، وزیر، انجینئر، حکیم، فلسفی تے محب وطن شاعر اتے امیر فتح علی تالپور دے وڈے وفادار تے بااعتماد صلاح کاروی سن (۷)۔

آپ چالیہہ ورہے دی عمر وچ ”مرزاں پور“ توں ہجرت کر کے ”تاج پور“ فر گئے (۸)۔ اپنے چاچے محمد خاں دی وفات مگروں ۱۸۹۰ء نوں ۵۴ ورہے دی عمر وچ اوہناں دے گدی نشین ہوئے، اُسی ورہے دی عمر وچ ۱۴ رمضان المبارک بروز جمعرات ۱۳۳۲ھ بمطابق ۱۹۱۳ء نوں

تاجپور وچ فوت ہوئے اوتھے ہی دفن ہوئے، جتھے ہر سال آپ داعرس منایا جاندا اے (۹)۔

فقیر نواب ولی محمد خاں لغاری، شاہ عنایت المعروف بہ جھوک والے (ٹھٹھہ) دے مسلک نال جُڑے ہوئے سن ایہ صوفیانہ مسلک روایتی گدیاں تے پیرانہ ریتاں توں اک مختلف سی اک انقلابی صوفی، اک دکھری سوچ رکھن والے ایس سلسلے بارے میر علی شیر قانع لکھدے نیں:

”شاہ عنایت کے صوفیانہ خیالات و مسلک کے ساتھ وہ انقلابی تحریک جس نے سندھ کے منجمد معاشرے میں وقتی ہی سہی ایک زبردست معاشی، سیاسی اور سماجی ارتعاش پیدا کر دیا تھا“ (۱۰)

شاہ عنایت نوں ”وادی سندھ دا سوشلسٹ تے انقلابی صوفی قرار دیندیاں ایس تحریک دے پس منظر تے انجام بارے سید سبط حسن لکھدے نیں کہ:

”شاہ عنایت شہید کی تحریک سے حاصل کردہ شعور کے تحت کسانوں اور ہاریوں نے زمین داروں کے موروثی حق کو ماننے سے انکار کر دیا اور کہا کہ غیر آباد زمین پر پہلا اور بنیادی حق اس کا ہے جو اسے اپنی محنت سے آباد کرتا ہے یا اس کی آبادکاری میں عملاً کوئی ہاتھ بٹاتا ہے غیر موجود زمین داریت (Absentee Land Lordism) کا کوئی قانونی اور اخلاقی جواز نہیں ہے تیسری طرف وہ نام نہاد پیر اور خانقاہ فروش تھے جنہیں اپنے اپنے علاقے کے زمیں داروں سے خطیر سالانہ رقوم بطور خیرات اور امداد ملا کرتی تھیں چنانچہ یہ تینوں فریق شاہ عنایت کی تحریک کے خلاف نبرد آزما ہو گئے اور درون خانہ ایک ایسی سازش تیار ہوئی جس نے متعدد انسانی جانیں ضائع کر دیں“ (۱۱)

شاہ عنایت ہوراں جس سماجی ایکتا تے سانجھ دا پرچار کیتا سی اوہناں دے من ہاراں نے اوہو اپنایا تے ایس لغاری خاندان دا ایہ وادھا ہے کہ اوہ اوس چالو دیہار دا حصہ ہو کے وی

ایس تحریک دا حصہ بنے، فقیری بانا پایا اصل تے اندرلی لو اودوں ہی جگدی ہے جد ایہ ظاہری تے جھوٹی شان نوں تیاگ کے اک شانناں والے نوں نے اودہی مخلوق دی موہ نوں اپنے اندر جگاوے بھادیں صوفی سوچ دھارے دی روایت سندھ وچ قدیمی اے تے ایہ وی سچ ہے کہ مختلف دھرم تے ویسی عقیدیاں توں اسلامی تصوف تیکر ایس خطے دنو ون رنگ دیکھے ہن اسلام دا بوہا متھی جان والی ایہ جوہ ایس مذہب نال تے جُوگئی پر تہذیبی چھاپ نے مذہب اُتے مختلف رہتلی عقیدیاں دے خوب رنگ روغن کیئے اتے اپنی قدامت تے ای بہورنگ تہذیبی بدلا کارن ایہہ جوہ برصغیر وچ اپنی اک سیہان وی رکھدی اے۔

فقیری، بادشاہی کہ گاکھڑی؟ ایس جوہ وسدے تے خود نوں فقیر تے صوفی آکھن والیاں نے اپنے اپنے رنگیں بیان کیتا پر اصولوں نوابی خانوادے دے وچ فقیری دی دولت ایہدی باشا نوں نزویا کر دتا کہ فقیری، نوابی دا ظاہر اجوڑ ہے، جوڑ نہیں پر اندر مُشک مچے تے نوابی ناز، عجز بن ویندا ہے۔ عجز فقیری دا اصل مُل ہے جس نوں تارن کوئی کوئی جاندا ہے، نواب فقیر ولی محمد خاں لغاری اوہناں چوں ہی ہک سوداگر ہے جس فقیری وچ عجز تے عشق دی دولت کھٹ کے اصل نوابی مانی دوجی وچ تے کٹھن اصل اُجڑن ہوندا اے پر جس نوں ساجھے سو سمجھے، نواب فقیر دیاں پیٹھ دتے گئے بیتاں وچ ایہہ بُجھا دسا اے ہر جا، ہر ذات وچ موجود تھیون دا، مذہب عشق نوں اختیار کرن دا، علامتی بانا پاؤن دا، حرص، ہوس، طمع، کینہ تے بغض توں دور تھیون دا، اپنی ذات اندر سؤلی جھات پاؤن دا، جس وچ ہی حیاتی دا پورن اے۔

ابیات.....فقیر نواب ولی محمد لغاری

(۱) بے جانے عشق کوں دیکھاں ، تے گم تھی وچ وجود

سؤنی صورت ہادی والی، تنہاں نوں کر سجد

کیوں ڈھوڑیںدائیں لوک اجایا ، ہے اتھائیں موجود
ولی محمد عاشق سے ای ، جے رہن لامقصود (۱۲)

(۲) مُلک فنا وِچ دیکھو یارو ، ہر کنھاں جنگ چپائی
گن فیکون جھاں کل جوڑیا ، سا کل کنھاں نہ کائی
کڈا بار ملامت والا ، مُفت ویندی سر چپائی
ولی محمد ہک حرف طمع دے ، چا ساری راہ منجھائی (۱۳)

(۳) لَیسَ کَمِثْلَہ شَیْ جڈاں ایہو حرف ڈھوسے
تڈاں دین کفر دے ڈوہاں ، کہو شوق گدھوسے
جتھ ہوش عقل دی جا نہ کائی ، تنھاں ڈس ملیوسے
ولی محمد وِچ راہ اڑانگے ، ڈورن دوست پیوسے (۱۴)

(۴) مذہب عشق نہ رکھدا کوئی ، رکھدا خیال شہانے
نہیں بہندا وِچ مسجد دے ، نہ کو وِچ ٹکانے
العشق ناڑ سحرک ماسوائِ المحبوب ، بے کائی بات نہ جانے
ولی محمد جے ہووے حب ملن دی تے دیکھ دِلوں میخانے (۱۵)

(۵) گن فیکون کنوں ارواح آئیو سے کرن دہائی
مِثل سمونڈ جہان ڈھونے جھاں دی خبر نہ کائی

کے بیڑے دت ترن تمہاں وچ ، کے کیے حرص توائی
ولی محمد سودا ناب تمہاں دا پیا جے گئے ہن ینہہ نبھائی (۱۶)

(۶) حد اسلام کفر دی یارو ، کنھیں مول نہ جاتی
وچ پئی تکرار کتاباں دے ، کس نیتی حرص حیاتی
رات ڈنہہ ولوڑن پانی ، راہ کنھیں نہ سجاتی
ولی محمد پئی کل تمہاں کوں جھماں پائی دل وچ جھاتی (۱۷)

(۷) سسی جاگ فجر دے ویلے ، گھن بیٹھی وچ حیرانی
جیویں صورت یاد آوس ، تیویں درد کرس طغیانی
الدینا ساعتہ لیس فیہا راحتہ ایہو سمجھ حرف حقانی
ولی محمد جڈاں چاتی قسمت ، تڈاں تھئی کیچ روانی (۱۸)

(۸) سسی شہر بھنبھور کنوں ، جڈاں کھڑکے رو مُکھلایا
سڈ سہیلیاں حال اندر دا ، تیہاں ہک ہک نوں آکھ سنایا
الفراق اشد من الموت ، میں ای اصل کنوں سر چایا
ولی محمد سن عشق دیاں خبراں ، جھماں بہار خزاں وکھلایا (۱۹)

(۹) آ صورت دیدار وکھلایا ، جھمن وچ غیر نہ کوئی
ذتی عشق مبارک ، آکھیں حال کم تھیوئی

جھن را بھن دی خواہش تیکوں ، رب آندا اتھ سوئی
ولی محمد دل کیتا سجدا ، چھوڑ حجاب سمھوئی (۲۰)

(۱۰) دنیا دار دُنیا وچ ہرگز ، دعویٰ مول نہ آئی
تھی مسافر چھوڑ حرص کوں ، ملک فنا دا جائی
الدنیا جیفہ طالبھا کلاب توں ایہناں رمز سبائی
پر ولی محمد وچ ڈاڈھی غفلت ایہا ویندے عمر وہائی (۲۱)

(۱۱) دل اندر وچ ماہی آیا ، تھی ہر جا گلزاری
نئی کنوں اثباتی ہوئی ، وسدی بوند بہاری
کل فراق پیچ بئی ، ول ویکھ وصال دی یاری
ولی محمد دم جان غنیمت ، دوست ڈتی دلداری (۲۲)

(۱۲) گل اندر دے ساز شروع تھے، تندوگی سبائی
نمین لگے ونج صورت دے وچ، ڈکھ جمال حقانی
دل پئے ونج حیرت دے وچ ، عقل تھی حیرانی
ولی محمد ہُن حال ایہناں وچ ، کیجئے سر قربانی (۲۳)

(۱۳) وحدت دے دریائے دا جاں ، ونج سیر کیتو سے
ذاتی خُربا کر کے ، ثابت سر لنگھو سے

ذاتی بانگ شہ عشق اٹھائیں ، جہاں کلمہ احمدی بھریو سے
ولی محمد ہن شکر الہی ، جو سجدا ناب پیو سے (۲۴)

(۱۴) کعبہ رُخ دلبردا ، زلف غلاف جنھیں کُوں
پی پیالے عاشق نیتی ، کرن طواف تنھیں کُوں
ڈیندے سجدا برزخ دے وچ ، کر محراب انھیں کُوں
ولی محمد تھی محسن وچ ، ایہو ڈے نہ حال کنھیں کُوں (۲۵)

(۱۵) جے جانے مسلمان حقیقی تھیواں تے لا دی ہتھ کرکاتی
کپ زنا رکفر والی کلیئے ، جے مخفی ہن وچ جھاتی
بک بغض بیا حسد ، تیجا کینہ شک شبہاتی
کچھ تھیویں آزاد کفر کنوں ، ڈے ہوکا دم ذاتی
ولی محمد ہن حال انھیں وچ ، بھر کلمہ اثباتی (۲۶)

(۱۶) آ دلبر دیدار دکھایا ، قلب اندر سجانی
کھول نقاب دکھایوس صورت حسن جنھیں دا لاثانی
صوفی وحدت جام پلایا ، ہويا لطف ربانی
وسدا نور مثل شبنم دے ، وچ ڈاڈھی رمز نہانی
ولی محمد انھیں حیرت دے وچ ، گم عقل انسانی (۲۷)

حوالے

- (۱) نبی بخش خاں بلوچ، ڈاکٹر، سندھ میں اردو شاعری، جون 1978ء، لاہور، مجلس ترقی ادب، ص 278
- (i) ڈاکٹر نصر اللہ خاں ناصر نے ”سرائیکی شاعری دا ارتقاء“ دے ص 591 تے آپ دی جائے پیدائش
آبھپور ضلع ساٹکھڑ لکھی اے۔
- (۲) تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاک و ہند (تیرہویں جلد) 1971ء، لاہور پنجاب یونیورسٹی، ص 540
- (۳) سندھ میں اردو شاعری، ص 278
- (۴) ایضاً، ص 279
- (۵) ایضاً
- (۶) ایضاً
- (۷) نصر اللہ خاں، ڈاکٹر، سرائیکی شاعری دا ارتقاء، ص 591
- (۸) سندھ میں اردو شاعری، ص 279
- (۹) سندھ میں اردو شاعری، ص 278
- (۱۰) میر علی شیر قانع، تحفۃ الکرام (اردو ترجمہ) حیدر آباد، سندھی ادبی بورڈ، ص 574
- (۱۱) مظہر جمیل، سید، جدید سندھی ادب، اکتوبر 2004ء، کراچی، اکادمی بازیافت، ص 394
- (۱۲) نبی بخش بلوچ، ڈاکٹر، مرتب و اعظ العشاق یعنی کلام فقیر نواب ولی محمد خاں لغاری الصوفی القادری، 1968ء، حیدر آباد، سندھی ادبی بورڈ، ص 137
- (۱۳) ایضاً
- (۱۴) ایضاً

۳۶۴ مجلہ تحقیق، جلد ۳۱، شمارہ ۷۸، جنوری۔ مارچ ۲۰۱۰ء

- (۱۵) ایضاً
- (۱۶) ایضاً
- (۱۷) نبی بخش بلوچ، ڈاکٹر، مرتب و اعظ العشاق یعنی کلام فقیر نواب ولی محمد خاں لغاری الصوفی
القادری، ۱۹۶۸ء، حیدرآباد، سندھی ادبی بورڈ، ص ۱۳۷
- (۱۸) ایضاً
- (۱۹) ایضاً
- (۲۰) ایضاً
- (۲۱) ایضاً
- (۲۲) ایضاً
- (۲۳) ایضاً، ص ۱۳۹
- (۲۴) ایضاً
- (۲۵) ایضاً
- (۲۶) ایضاً
- (۲۷) ایضاً

